

ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ ЭТНОГЕНЕЗИ, ЭТНИК ТАРИХИ ВА УНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Темирова Светлана Владимировна,
Тошкент давлат транспорт университети

Аннотация

Мақолада Моварауннахрга кириб келган этник компонентлар, Ўзбек этногенези, Ўзбек этногенезининг илк нуқтаси, Ўрта Осиё ҳудудига турли туркий қабилалар ва этник гуруҳларнинг кириб келиши билан элатга хос этник омиллар тарихи келтирилган.

Таянч сўзлар: Моварауннахр, Ўзбек этногенези, Ўзбек, Ўрта Осиё, Сўғдийлар, бактрийлар, хоразмийлар, Фарғоналиклар, туркий қабилалар.

Ўзбек халқининг асосини ташқил этган этник гуруҳлар ҳақида фикр юритадиган бўлсак, ҳозирги Ўзбекистан ҳудудида қадимдан ўтрок яшаб, суғорма деҳқончилик, хунармандчилик билан шуғулланиб келган маҳаллий Сўғдийлар, бактрийлар (бахтариийлар), хоразмийлар, Фарғоналиклар, ярим чорвадор канглилар, қўчманчи сак - массагет каби этник гуруҳлар ташқил этган. Шунингдек, Жанубий Сибирь, Олтой, Еттисув, Шарқий Туркистон ҳамда Волга ва Урал дарёси бўйларида турли даврларда Моварауннахрга кириб келган этник компонентлар ҳам Ўзбек этногенезида иштироқ этганлиги тарихдан маълум. Шу ўринда Ўзбек халқни этногенезининг бошлангич «нуқтаси» ва «якуни» масаласи катта кизиқиш уйғотади. Дастлаб Ўзбек этногенезининг илк нуқтаси турк хоқонлигидан бошланди, деган тезис пайдо бўлди (академик А.Ю. Якубовский нуқтаи назари). Кейинроқ, туркий этник гуруҳлар бу заминга анча аввалроқ, антик даврда кириб келган, шунинг учун Ўзбек этногенезини антик даврдан бошлаш керак, деган тезис пайдо бўлди (академик С.П. Толстов нуқтаи назари). Академик Карим Шониёзов ҳам ўзининг сўнгги фундаментал тадқиқоти «Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни» (-Тошкент: Шарқ, 2001) асарини мана шу нуқтаи назар асосида ёзган.

Ҳозирги кунда бу сана янада қадимийлаштирилди, яъни сўнгги бронза даври билан белгиланмоқда. Бунда академик А.Аскаронинг нуқтаи назари муҳим аҳамият касб этади. Унинг илмий тадқиқотларида.[1] Ўзбек этногенезининг бошлангич нуқтаси сўнгги бронза даврига бориб тақалиши асосланиб, Ўзбек элати халқ бўлиб шаклланиш якуни эса милодий XI - XII асрларда деб кўрсатилади. Мазкур улкан тарихий давр ичида аجدодларимиз бир неча этномаданий босқичларни босиб ўтади. Ўрта Осиё ҳудудига турли туркий қабилалар ва этник гуруҳларнинг кириб келиши билан элатга хос этник омиллар бирин - кетин шаклланишини таъминлади ва натижада Ўзбек халқи шаклланди. Бу жараёнларни қуйидаги бокичларда кўрсатиш мумкин:

Ўзбек халқи этногенезининг биринчи босқичи — бошланиши бронза даврига бориб тақалади. Археологик материаллар таҳлилига кўра, бу босқич мил. авв. II минг йилликнинг ўрталаридан то македониялик Искандарнинг Ўрта Осиё ҳудудига кириб келишига қадар бўлган даврни ўз ичига олади. Бу давр, ўз навбатида, қатор тарихий воқеалар билан ҳарактерланади. Евроосиё чўлларининг чорвадор аҳолиси ҳаётида от, эшак ва туядан транспорт воситаси сифатида фойдаланишга ўтилгач, дашт аҳолисининг ўз чорва подаларини ҳайдаб жануб ва ғарбга томон миграцияси бошланади.

Бу муносабат билан бир гуруҳ дашт аҳолиси мил. авв. II минг йилликнинг иккинчи ярмида (бронза даври) Ўрта Осиёнинг шимоли - Шарқий томонидан Амударёнинг қуйи хавзаларига кириб келди. Унгача бу заминда Калтаминор маданияти (неолит даври) ва Сувёрган маданияти (энеолит ва бронза даври) аҳолиси яшаб келар эдилар. Янги этник гуруҳнинг моддий маданият излари С.П.Толстов томонидан 1938 йилдан бошлаб қадимги Хоразмда, Амударёнинг Окчадарё ўзанидан тортилган Тозабоғёб канали ҳудудидан топиб ўрганилди. Қадимги Хоразм тарихининг билимдони С.П.Толстов бу янги этник гуруҳга тегишли ёдгорликларни “Тозабоғёб маданияти” деб атади.

Иккинчи босқич — антик даврда, яъни Да-юечжи қабилалари ва хуннларнинг бу заминда пайдо бўлиши билан боғлиқ эди. Бу даврда туркий этнос фойдасига туб ўзгаришлар юз беради. Хусусан, мил. авв. III - мил. авв. V - асрлар давомида Қанғ давлати доирасида кангар элати ташқил топади, Сирдарёнинг ўрта ҳавзаси ҳудудида икки тилли аҳоли этник гуруҳлари омукталашган моддий воқеълик — Қовунчи маданияти ва Ўзбекларга хос антропологик тип — «Ўрта Осиё икки дарё оралиғи типи» шаклланади ва ниҳоят, Ўзбек халқи асослари дастлаб таркиб топган этномаданий майдон таркиб топади.

Учинчи босқич — юртимизнинг ички ҳудудларига хионийлар, кидарийлар (тоҳарлар), эфталлийлар каби туркий тилли қабила ва элатларнинг кириб келиши билан боғлиқдир.

Ўзбекларнинг этник тарихи унинг этногенези каби узоқ давом этадиган этномаданий жараён бўлиб, бу жараён то XIX асрнинг ўрталаригача давом этади. Ўзбек этник тарихида XV аср охири XVI асрлар ҳам муҳим давр ҳисобланади. Ушбу босқичда Ўрта Осиёга мантит, қўнғирот, найман, уйғур, сарой, қатағон, қушчи, дурмон, кенас, кирк, юз, минг, баҳрин ва бошқа Дашти Қипчоқ Ўзбек этник гуруҳларининг навбатдаги тўлқини кириб келди. Натижада Мовауннаҳр аҳолисининг этник қиёфасида уларнинг аломатлари фаоллашган. Дашти Қипчоқдан 2 дарё (Амударё ва Сирдарё) оралиғи ва Хоразмга келиб ўрнашган этник гуруҳлар «Ўзбек» номи остида маҳаллий аҳоли этник ранг -баранглигини бирмунча Кўпайтирган бўлсалар ҳамки, лекин унинг этник таркибини тубдан ўзгартириб юбормаган. Ушбу этнослар шаклланган Ўзбек халқининг таркибига келиб қўшилган навбатдаги этник компонент эди, холос. Улар Мовауннаҳр ва Хоразм аҳолисининг турмуш тарзига, анъаналарига, маданиятига, ҳўжалик фаолиятига сезиларли таъсир кўрсатган янги типдаги маданий қатлам ҳосил қилган. Айниқса, Зарафшон водийси ва Ўзбекистоннинг жанубий минтақалари аҳолиси орасида бу нисбат кучли сезилади. Маҳаллий аҳолига улар «Ўзбек» номини беришган ва бу ном Мовауннаҳр ва унга қўшни вилоятлар аҳолиси учун расмий равишда умумий ном бўлиб қолган. Ўз ўрнида айтиб ўтиш лозимки, Ўзбек этнонимининг келиб чиқиши буйича фанда яқдил фикр мавжуд эмас. Айрим муаллифлар (Т. Вамберм, Т. Ховорс, М.П. Пельо) Дашти Қипчоқда кучиб юрган турк - муғул қабилаларининг бир қисми ўзларини эркин тўтганликлари сабабли «Ўзбек», яъни «Ўз - ўзига бек» деб атаган десалар, бошқалар (П.П. Иванов, А.Ю. Якубовский, Хилда Хўқхэм) «Ўзбек» этнонимини Олтин Урда хони (Султон Муҳаммад) Ўзбекхон (1312 -1342) номи билан боғлайди, бошқа яна бир гуруҳ олимлар эса (В.В. Григорьев, А.А. Семёнов ва Б. Аҳмедовлар) Ўзбек номи Оқ Ўрда (Дашти Қипчоқнинг Шарқий қисми)да кўчиб юрган турк - муғул қабилаларига тааллуқли бўлган деган фикрни билдирадилар[2].

Темурийлар салтанати ўрнида дастлаб XVI аср бошларида вужудга келган Бухоро ва Хива хонликлари, XVIII аср бошларидан Қўқон хонлигининг вужудга келиши натижасида ягона тарихий мақонда яшаган халқлар сиёсий жиҳатдан турли давлатлар тасарруфига тушиб қолган

бўлса-да, бу ҳолат Ўзбек элати бирлигига жиддий путур етказа олмаган. Сиёсий чегаралар бўлишига қарамадан 3 давлат таркибидаги аҳоли ўзаро доимий этник, иқтисодий ва маданий алоқада бўлиб келганлар.

Ўзбек халқининг миллат тарихи эса XIX аср охири - XX асрнинг бошларидан бошланади. Миллатнинг шаклланиши халқнинг таркиб топиши каби узоқ давом этадиган тарихий ва этномаданий жараён бўлиб, миллат этник тарихнинг энг юксак юқори Чўққиси, қамолат босқичи, бу босқичга кўтарилган халқнинг давлати миллат номи билан юритилади, у суверен давлат сифатида ўзининг ички ва ташқи сиёсатини мустақил юритади, умум миллат тили давлат тили макрмини олади, унинг давлат чегаралари қатъий, дахлсиз бўлиб, жаҳон ҳамжамияти томонидан тан олинади, миллатнинг ўзлиги англаш даражаси юксак, миллий турур, ватанга фидойилик, она замин ва халқига содиқлик миллат фуқароларининг ҳаёт мазмунига, кундалик турмуш тарзига айланади, миллатга хос миллий менталитет шаклланади, давлат жамият томонидан бошқарилади, яъни давлат миллатнинг хоши - иродасини бажарувчи жонли механизмга айланади.

REFERENCES

1. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи. -Т.: Университет, 2007. -Б.240)
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 10-жилд. -Т.: УМЭ, 2005. -Б.488
3. Nosirov R. A. EDUCATIONAL PROBLEMS IN THE HISTORY OF CENTRAL ASIA //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 04. – С. 82-85.
4. Odilovich, Nosirov Rashod, and Yuldashev Bakhtiyar Ergashevich. "Structural and functional approaches to the development of the social sector: Reform and prospects." European Journal of Molecular and Clinical Medicine 8.1 (2021): 1388-1396.
5. Носиров, Рашод Адилевич, Машхура Иномжановна Рахимова, and Светлана Владимировна Темирова. "Жамиятда ижтимоий оғнинг ўзгариши-ижтимоий муносабатлар тахлили." инновации в педагогике и психологии 5.3 (2022).
6. Ramatov, J., & Umarova, R. (2020). Theoretical and ideological sources of beruni's philosophical views. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1974-1980.
7. Ramatov, J., & Umarova, R. (2020). Theoretical and ideological sources of beruni's philosophical views. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1974-1980.
8. Умарова, Р. Ш. (2019). Бытие и философские взгляды Абу Райхана Беруни. Достижения науки и образования, (3 (44)), 32-33.
9. Носиров Р. А. ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ ЭТНИК ШАКЛЛАНИШИ //Uzbek Scholar Journal. – 2022. – Т. 9. – С. 198-202.
10. Nosirov, R., & Mamajanova, G. (2022). International Ratings and Index Indicators of the Republic of Uzbekistan. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 4, 86-88.
11. Adilovich, Nosirov Rashod. "History of the Sakas in Ancient Khorezm." (2022).
12. Adilovich, Nosirov Rashod. "Ethnic Formation of the Uzbek People." (2022).
13. Nosirov R. THE PLACE AND ROLE OF THE MASTER AMIR TEMUR IN WORLD HISTORY //Uzbek Scholar Journal. – 2022. – Т. 9. – С. 203-205.
14. Adilovich, Nosirov Rashod. "THE STRATEGIC VALUE OF EDUCATION FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND TRAINING OF PROMISING PERSONNEL POTENTIAL." (2022): 183-186.

15. Nosirov, R. O., & Temirova, S. V. (2022). XALQIMIZ SALOMATLIGINI MUSTAHKAMLASH DAVLATIMIZ SIYOSATINING USTUVOR YO 'NALISHI. Academic research in educational sciences, 3(TSTU Conference 2), 242-248.
16. Насыров, Р. А. (2022). ИЗ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН. Academic research in educational sciences, 3(TSTU Conference 2), 78-84.
17. Umarova, R., Tursunovna, S. S., Mamajanova, G., Inamjonovna, R. M., & Temirova, S. (2022). COMPUTER PROGRAMS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS OF CORRESPONDENCE DEPARTMENTS. 湖南大学学报 (自然科学版), 49(04).
18. Umarova, R., Tuhtaboev, E., & Temirova, S. (2022). Scientific and Theoretical Bases of Beruni's Natural Philosophy. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 2(1), 13-15.